

УДК 351

*А. П. Миколаєць,
к. держ. упр., викладач, Міжрегіональна академія управління персоналом*

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

*A. Mikolaets,
Ph.D., lecturer, Interregional Academy of Personnel Management*

FORMATION OF THE CONCEPT OF CIVIC SOCIETY IN THE CONDITIONS OF DEMOCRACY

Зазначено, що формування громадянського суспільства в умовах демократизації суспільного життя в нашій країні набуває соціальної значущості, оскільки саме воно здатне здійснювати посередництво між правлячою елітою і населенням, сприяти формуванню інтеграційних зв'язків в системі «держава – громадянин». Без суспільної підтримки держава не здатна в повній мірі проводити політичні та економічні реформи, навіть якщо їх мета - лібералізація політичних інститутів і розширення сфери ринкових відносин.

Визначено, що проводячи межу між державою і громадянським суспільством, виділяє три головні відмінності між ними: по - перше, він протиставляє систему національних установ, формованих «знизу» самими індивідами, і систему державних інститутів, впроваджених «зверху»; по-друге, - «природне і загальне право» і позитивне право, видаються державою; по-третє, - протиріччя між громадянським суспільством і державою зводиться, на його думку, до того, що чим значніше обсяг і ширше розмах дій державної влади, тим меншою свободою користується індивіди і їх об'єднання.

Запропоновано кілька варіантів розуміння суті громадянського суспільства: громадськість, як позадержавна суспільна реальність, що протистоїть державі; громадськість, як приватна сфера життя людей, їх асоціацій, відмінна від державної і громадської сфер; громадськість, як громадська сфера, опосередковуючи відносини між приватною сферою (поведінкою індивідуумів) і державою.

It is noted that the formation of civil society in the conditions of democratization of social life in our country acquires social significance, because it is able to mediate between the ruling elite and the population, and contribute to the formation of integration ties in the "state - citizen" system. Without public support, the state is not able to fully carry out political and economic reforms, even if their purpose is the liberalization of political institutions and the expansion of the sphere of market relations.

It has been determined that by separating the boundary between the state and civil society, it distinguishes three main differences between them: first, it opposes the system of national institutions, formed "from below" by the individuals themselves, and the system of state institutions implemented "from above"; and secondly, "natural and universal law" and a positive right, issued by the state; and thirdly, the contradiction between civil society and the state is reduced, in his opinion, to the fact that the more significant the scope and wider scope of government action, the lower the freedom of individuals and their association.

Several options for understanding the essence of civil society are offered: the public as an out-of-state social reality that opposes the state; the public as a private sphere of life of people, their associations, different from the state and public spheres, the public as a public sphere, mediating the relations between the private sphere (the behavior of individuals) and the state.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократизація суспільства, лібералізація політичних інститутів, сфера ринкових відносин, суспільне благо, політична захищеність, політичний устрій держави

Keywords: civil society, democratization of society, liberalization of political institutions, sphere of market relations, public good, political security, political structure of the state

Вступ.

Формування громадянського суспільства в умовах демократизації суспільного життя в нашій країні набуває соціальної значущості, оскільки саме воно здатне здійснювати посередництво між правлячою елітою і населенням, сприяти формуванню інтеграційних зв'язків в системі «держава – громадянин». Без суспільної підтримки держава не здатна в повній мірі проводити політичні та економічні реформи, навіть якщо їх мета - лібералізація політичних інститутів і розширення сфери ринкових відносин.

Вихідним пунктом і основою концепції громадянського суспільства стали ідеї Аристотеля. Вони визначають різницю між людиною і громадянином, між правами людини і правами громадянина. Розвиваючи ідеї Аристотеля, Цицерон бачив своє завдання в тому, щоб через призму держави зрозуміти причини суспільного блага і громадських проблем людини. Громадянське суспільство Цицерон розуміє як об'єднання людей, пов'язаних з суспільною злагодою державним законом, а право, встановлене законом, має бути єдиним для всіх і кожного.

Становленню відносин держави і громадянського суспільства багато уваги приділяє Ніколо Макіавеллі. Він прямо наголошує на необхідності взаємодії держави і громадянського суспільства. Держава мала б вжити заходів до того, щоб громадяни завжди і за будь-яких обставин мали потребу в структурі державної влади - тільки тоді воно може покластися на їх вірність.

Новий час принесло з собою і нове розуміння ідеї громадянського суспільства. Так, Томас Гоббс, на відміну від своїх попередників, бачив сутність громадянського суспільства в індивідуалізмі. Розвиток політичних, правових, ідеологічних та культурних течій в західноєвропейському суспільстві привело до формування тієї суспільної системи, яку ми називаємо громадянським суспільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукове обґрунтування устоїв громадянського суспільства в давньому світі пов'язане з іменами Платона, Аристотеля, Цицерона, Ж.Бодена, Т.Гоббса, Дж.Локка, Б.Спінози, Філософія Розвиток громадянського суспільства як філософської концепції в історії суспільно-політичної думки Ш.Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо, І.Канта, Г.Гегеля, А.Токвіля, К.Маркса.

Серед сучасних дослідників проблеми громадянського суспільства, які досліджують розвиток уявлень про громадянське суспільство та розкривають особливості концепцій громадянського суспільства на різних етапах демократизації слід назвати В. Баштанник, К. Вінцукевич, В. Князева, М. Кононенко, В. Ладиченко, М. Лендъел, В. Лугового та інші.

Постановка задачі

Мета статті полягає в цілісному соціально - філософському аналізі закономірностей розвитку громадянського суспільства в умовах демократизації.

Результат

Одним з основоположників всебічного вивчення громадянського суспільства вважається Джон Локк, а послідовниками його підходу - Адам Сміт, Фюрбусон та інші вчені. У роботах Дж. Локка громадянське суспільство розуміється як суспільний устрій і держава особливого типу, в якому «юридично забезпечені і політично захищені» основні права і свобода особистості. У даному трактуванні громадянське суспільство, по суті, ототожнюється з правовою державою.

Альтернативну точку зору представляють Шарль Луї Монтеск'є і Алексіс де Токвіль, що трактують громадянське суспільство як сукупність незалежних асоціацій громадян, які виступають посередниками між індивідами і державою.

Особлива заслуга в розробці концепції громадянського суспільства і його взаємодії з державою, належить Г.В. Гегелем. Грунтуючись на аналізі робіт французької, англійської та німецької суспільно-політичної думки, Г.В. Гегель прийшов до висновку, що процес становлення громадянського суспільства є історично тривалим і складним. У роботах Г.В. Гегеля громадянське суспільство розглядається як комплекс приватних осіб, класів, груп інтересів, взаємодія яких регулюється правом і які не залежать від політичного устрою держави.

В. Ладиченко проводячи межу між державою і громадянським суспільством, виділяє три головні

відмінності між ними:

- по - перше, він протиставляє систему національних установ, формованих «знизу» самими індивідами, і систему державних інститутів, впроваджених «зверху»;
- по-друге, - «природне і загальне право» і позитивне право, видаються державою;
- по-третє, - протиріччя між громадянським суспільством і державою зводиться, на його думку, до того, що чим значніше обсяг і ширше розмах дій державної влади, тим меншою свободою користується індивіди і їх об'єднання [5, С.18].

Проблема співвідношення держави і громадянського суспільства привертала увагу вчених, політиків на всіх етапах історичного розвитку, в тому числі і в післявоєнний період. У перші мирні роки після Жовтня були зроблені певні кроки в напрямі утвердження елементів специфічного громадянського суспільства, що впливало з НЕПу. Вводилися також багато демократичні форми життя, як право на працю, робочий контроль, рівноправність націй і народностей, доступ всіх верств населення до освіти, народної охорони здоров'я та тощо. Формувався принципово новий тип політичної системи, в основі якої повинні були бути «поради» як органи народовладдя. На жаль, до кінця 20-х рр. ці процеси стали швидко згортатися. Замість прогресу настала тривала стагнація в розвитку громадянського суспільства, і політичної системи. Всупереч об'єктивності в офіційній пропаганді це стан було позначено поняттям «соціально-політична єдність суспільства», який виключає будь - то ні було протиріччя між державними і суспільними інтересами.

У класифікації європейських політичних мислителів, таких як В. Гавел, Дж. Кін з'явилося нове трактування поняття "соціалістичного громадянського суспільства". Політолог Дж. Кін інтерпретував громадянське суспільство як проблему взаємовідносин між інститутами громадянського суспільства та класами в рамках однієї соціалістичної формації. Проблема демократизації суспільства пов'язувалася вже з співвідношенням свободи і безумовного підпорядкування індивіда суспільству, становлення нового типу «свободи» - контрольованої й упорядкованої на основі політичного розуму. Подібні ідеї простежуються й у сучасних мислителів - В.І. Лугового, В.М. Князева [2, С. 306].

Н.В. Дацій вважає, що громадянське суспільство виявляє себе не тільки через механізми влади (політичної та економічної), а й через структури суспільної свідомості. При цьому класові цінності просочують не тільки інститути влади, а й сім'ю, виробництво, культуру, побут - всі інститути громадянського суспільства, що представляють, на його думку, більш складний варіант класової схеми співвідношення громадянського суспільства і держави, що складають основу політичного суспільства, і є найважливішим важелем держави для здійснення ідейного і морального управління підлеглими класами [3, С. 26].

Для представників такого напрямку як «державно-бюрократичний соціалізм» громадськість це буржуазне, капіталістичне суспільство, засноване на приватній власності і застосуванні найманої праці, що є джерелом соціальної нерівності. Майбутній політичний порядок зв'язувався з ідеями соціалізму і скасуванням приватної власності. При соціалізмі буржуазне цивільне суспільство втрачає свою соціально-економічну і правову основу, а значить, перестає існувати.

Ідеологічні доктрини «державного капіталізму» розглядають громадськість як сферу приватного бізнесу, сімейно-родинних та інших недержавних відносин, що утворюють в сукупності соціально-економічну базу капіталістичної держави. У цій теорії громадськість деполітизується і перетворюється на придаток держави, покликане здійснювати відтворення політичного режиму.

Теорія «демократичного соціалізму» виходить з того, що громадськість є сукупність суспільно-політичних організацій та інститутів, що створюють основу для демократичної держави, в даній концепції спостерігається тенденція до часткового ототожнення економічних і політичних структур громадянського суспільства.

Прихильники «ринкової демократії» вважають «громадськість» аналогом «суспільства ринкової демократії». Воно представляється їм, перш за все як «економічне співтовариство», в якому держава обмежена в своїх можливостях регулювання економічного життя і контролюється громадськими об'єднаннями та рухами.

Вітчизняний дослідник М.М. Кононенко. зазначає, що зазначені ідейні орієнтації чітко проглядаються в напрямках сучасної вітчизняної політичної науки [4, С. 161]. Перший напрямок відстоює точку зору, згідно з якою, Україна повинна увійти або повернутися в лоно світової цивілізації, формуючи в собі інститути громадськості і демократичної держави. Другий напрямок стверджує, що Україна в силу своєї культурної унікальності та національної специфічності «приречена» на власний шлях суспільного розвитку, для якого неприйнятні атрибути західної цивілізації - ринок, демократія, громадськість. Згідно з третім напрямком - в Україні вже існує громадськість і її треба лише звільнити від державно-бюрократичного впливу. І, нарешті, згідно з четвертим - в Україні громадськість має витіснити державу з соціальної та економічної сфер, а для цього воно повинно формувати і розвивати альтернативні структури.

У сучасній вітчизняній політичній науці немає єдиної точки зору з приводу остаточного визначення сутності громадськості і ознак громадянського суспільства. М.Лендьял на розуміє під громадянським суспільством «систему забезпечення соціокультурної, духовної сфер їх відтворення і передачі від покоління до покоління систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих інститутів і колективів, реалізації приватних інтересів і потреб, будь то індивідуальні або колективні [6]. М.Лендьял розуміє громадськість як певну «сукупність

цивільних інститутів, які відрізняються від інститутів політичного суспільства або держави своїм невластним характером». В.В. Баштанник вважає, що громадськість - це стійка система горизонтальних соціальних зв'язків, суспільно-політичних орієнтації і норм суспільної поведінки. Воно утворює як би прокладку між базисом і надбудовою, виробничими відносинами і державою [1, С.10].

Ряд авторів визначають громадськість як спільноту вільних індивідів. В економічному плані це означає, що кожен індивід є власником і реально володіє засобами необхідними людині для нормального існування. Він вільний у виборі форм власності, визначенні професії і виду праці, розпорядженні результатами своєї праці. В соціальному плані свобода означає, що приналежність індивіда до певної соціальної спільноти (сім'я, клан, клас, нація) не є абсолютною. Він може існувати самостійно, має право на досить автономну самоорганізацію для задоволення своїх потреб і інтересів. Політичний аспект свобод індивіда як громадянина полягає в його незалежності від держави, тобто в можливості бути членом політичної партії або об'єднання, які виступають з критикою існуючої державної влади, в праві брати участь або не брати участь у виборах органів державної влади та місцевого самоврядування.

Забезпеченою свобода вважається тоді, коли індивід через певні механізми може обмежувати свавілля державних чи інших структур щодо себе, (наприклад через суд).

Існування громадськості ґрунтується на певних раціональних нормах, для збереження і забезпечення дій які спеціально створюють установи і механізми не відомі традиційному суспільству, це складно структурована плюралістична система. Зрозуміло, будь-який соціальний організм має певний набір системних якостей, але для громадськості характерні їх повнота, стійкість і відтворюваність. Наявність різноманітних суспільних форм і інститутів (профспілки, партії, об'єднання підприємців, суспільства споживачів та тощо) дозволяє висловити і реалізувати найрізноманітніші потреби і інтереси індивідів, розкрити всю повноту і складність людського буття.

Плюралізм як риса, яка характеризує структуру і функціонування громадянського суспільства, проявляється у всіх його сферах: в економічній - це різноманітні форми власності (приватної, акціонерної, кооперативної, громадської і державної); в соціальній і політичній - наявність широкої і розвиненої мережі громадських утворень в яких індивід може проявити і захистити себе; в духовній - забезпечення світоглядної свободи, виключення дискримінації з ідеологічних мотивів, терпиме ставлення до різних релігій і протилежних поглядів.

Громадськість - це само розвиваюча і самокерована система, де індивіди, об'єднуючись в різні організації, встановлюють між собою різноманітні відносини, реалізуючи свої, іноді протилежні інтереси, тим самим, забезпечуючи цілеспрямований розвиток суспільства без втручання держави як політичної владної сили. Воно має свої внутрішні джерела саморозвитку поза державним контролем. Більш того, завдяки цьому громадськості здатне обмежувати владну діяльність держави.

Однією з важливих характеристик стійкості і розвитку суспільства є громадянська ініціатива як усвідомлена і активна діяльність на благо суспільства.

Досліджуючи великий матеріал наукових уявлень по громадянському суспільству, можливо, представити кілька варіантів розуміння суті громадянського суспільства:

- громадськість, як позадержавна суспільна реальність, що протистоїть державі;
- громадськість, як приватна сфера життя людей, їх асоціацій, відмінна від державної і громадської сфер;
- громадськість, як громадська сфера, опосередковуючи відносини між приватною сферою (поведінкою індивідуумів) і державою.

Таким чином, можна відзначити, що за тривалий час поняття «громадськість» змінило первісний зміст на протилежний. Якщо в ранніх концепціях (починаючи з античності і аж до XVIII) громадськість ототожнювалося з державою, то в кінці XVIII-XIX ст. почалося їх структурно-функціональне розмежування. Воно стало позначати неполітичну частину суспільства, всі структури, інститути, за винятком державних, владних інститутів.

Сучасні трактування громадськості виходять з того, що будь-який політично організоване суспільство включає дві складові частини: «державна», тобто сукупність органів влади, і громадськість - сукупність індивідів, груп, об'єднань, існування яких не пов'язано безпосередньо з рішеннями влади.

Література.

1. Баштанник В.В. Державне управління в системі владно-партійної взаємодії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління: спец. 25.00.01 "Теорія та історія державного управління" / В.В. Баштанник. — К., 2002. — 20 с
2. Бобро А. Досвід реалізації функцій забезпечення зв'язків урядів з громадськістю в країнах Європейського Союзу і США та напрями використання його в Україні // Формування демократичного та ефективного державного управління в Україні: матеріали наук.практ. семінару. 11—12 березня 2002 р./ За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. — К.: Видво УАДУ, 2002. — С.305-312
3. Дацій Н.В. Світовий досвід становлення і розвитку громадянського суспільства і соціальної держави/ Н. В. Дацій // Вісник Національного університету цивільного захисту України: зб. Наук. Пр.. — Х. : Міськдрук, 2015. — Вип. 4 (1). — С. 25-34.
4. Кононенко М.М. Соціальна солідарність: витоки, зміст та значення для ефективної взаємодії

місцевої влади з громадянами / М.М. Кононенко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. — Х., 2007. — № 2 (32). — С. 160—167.

5. Ладиченко В. Проблеми взаємодії держави і громадянського суспільства / В. Ладиченко // Публічне право. — № 4 (24). — 2016. — С. 18—25.

6. Лендєл М. Сучасні методологічні підходи до дослідження локальних політичних процесів (на прикладі країн Центрально-Східної Європи) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk01/articles/lendiel.pdf.

7. Місюра В.Я. Особливості взаємодії політичних партій та органів місцевого самоврядування в розбудові громадянського суспільства в Україні (державно-управлінський аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / В. Я. Місюра. — К., 2006. — 20 с.

References.

1. Bashtannik, V.V. (2002), "State administration in the system of powerparty interaction: author's abstract", Ph.D. Thesis, Theory and History of Public Administration, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

2. Bobro, A. (2002), "The Experience of Implementing the Functioning of Government Relations with the Public in the Countries of the European Union and the USA and the Directions of Its Use in Ukraine", *Materialy naukprakt. konferencii Formuvannya demokratychnoho ta efektyvnoho derzhavnoho upravlinnya v Ukrayini* [Conference Proceedings of the International Conference "Formation of Democratic and Effective Public Administration in Ukraine"], *Mizhnarodna konferentsiya* [International conference], National University, Kyiv, Ukraine, pp. 305— 312.

3. Datsij, N.V. (2015), "World experience of the formation and development of civil society and social state", *Visnyk Natsional'noho universytetu tsyvil'noho zakhystu Ukrainy*, vol. 4 (1), pp. 25–34.

4. Kononenko, M.M. (2007), "Social solidarity: origins, content and significance for effective interaction of local authorities with citizens", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya*, vol. 2 (32), pp. 160—167.

5. Ladichenko, V. (2016), "Problems of State and Civil Society Interaction", *Publichne pravo*, vol. 4 (24), pp. 18— 25.

6. Lendiel, M. (2014), "Modern methodological approaches to the study of local political processes (for example, the countries of Central and Eastern Europe)", *Byuleten filosofiya*, [Online], vol.1, available at: http://filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk01/articles/lendiel.Pdf (Accessed 17 Aug 2014).

7. Misyura, V.Ya. (2006), "Peculiarities of the interaction of political parties and local selfgovernment bodies in the development of civil society in Ukraine (statemanagement aspect)", Ph.D. Thesis, Mechanisms of state administration, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2018 р